

Jong ontgonnen het terrein van de kerkgeschiedenis vanaf de zestiende eeuw en hun hoofdstukken zijn inderdaad originele bijdragen.

Aan de zijtakken van de geschiedschrijving wordt ruimschoots - hier en daar onevenredig veel - aandacht besteed: schilder-, bouw- en beeldhouwkunst, kerksieraden, letterkunde, boekdrukken en boekilluminatie vullen aparte artikelen. Het is enigszins zonderling dat in het hoofdstuk 'Van perkament tot papier' het papier zelf niet aan de orde komt en jammer dat de wetenschapsbeoefening tussen schip en kade gevallen is. In het algemeen proberen de auteurs de betekenis van de Overijsselse prestaties af te meten aan de resultaten buiten de provincie. Het artikel van H. Entjes over Overijsselse literatuurgeschiedenis - hij besteedt trouwens meer dan de helft van zijn pagina's aan een opsomming van twintigste-eeuwse schrijvers - valt in dit opzicht uit de toon. Het gaat bovendien uit van een zeer nauwe opvatting van wat letterkunde is: Van Vloten valt buiten de beschouwing. Heeroma's waardevolle maar nogal technische bijdrage over de Overijsselse dialecten lijkt in het geheel van het boek wat moeilijk in te passen, evenals het hoofdstuk van E. Jans en J. Schepers over boerderij bouw, dat helaas niet in het Nederlands vertaald werd. Heeft de redactie zich laten beïnvloeden door de herinnering aan het in de jaren dertig verschenen *Overijssel* dat zich niet tot de geschiedenis beperkte? Hoe dit zij, beide hoofdstukken vormen nuttige extraatjes in een boek boordevol betrouwbare informatie.

Of het werk een bevredigend geheel vormt is inmiddels een heel andere vraag, die m.i. ontkennend beantwoord moet worden. Wat we hier voor ons hebben is geen 'geschiedenis' maar een reeks afzonderlijke studies, losse ingrediënten waar het bindmiddel aan ontbreekt. Dat is een duidelijke tekortkoming, die het onvermijdelijke gevolg is van de opzet: de onlangs verschenen *Geschiedenis van Friesland* lijdt aan hetzelfde euvel. Maar had een wat strakker redactioneel beleid toch niet tot een beter resultaat kunnen voeren? Hoe meer specialisten - het zijn er hier 25 - des te groter de verbrokkeling. Was het werkelijk nodig om bv. de geschiedenis van de middeleeuwen op te delen naar o.a. staatsrechtelijke, sociaal-economische, religieuze, literaire aspecten? Het is geen wonder dat het verslag van de politieke gebeurtenissen in die eeuwen is uitgedroogd tot een opsomming van ruzies, intriges en oorlogen. Sommige auteurs hebben getracht hun isolement te verbreken door verwijzing naar ontwikkelingen elders, enkele anderen door verband te leggen met verschijnselen buiten hun onderwerp. Maar daarmee is het mankement niet verholpen. Wat aan het boek ontbreekt is elke poging tot synthese. De redactie heeft zich daarbij neergelegd en er van afgezien om een inleidend of concluderend hoofdstuk op te nemen waarin het onderling verband van de velerlei gegevens althans wordt aangeduid. Daardoor krijgt de lezer slechts 'bouwstenen tot de geschiedenis van Overijssel' in handen, maar niet een geschiedenis van de provincie. Het lijvige deel bevat een naar hoofdstukken gerangschikte literatuuropgave en een nogal wonderlijk samengesteld register. De illustraties - ongeveer 1/5 van het boek - zijn met zorg en smaak gekozen en voorbeeldig afgedrukt.

JOHANNA KOSSMANN

MIDDELEEUWEN

c. GAIER, *Art et organisation militaires dans la principauté de Liège et dans le comté de Looz au moyen âge* (Académie royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques. Mémoires, LIX, iii; Brussel, 1968, collection in-8°, 393 blz. en 16 pi.).

Schrijver van dit werk is wel gekend door een reeks publikaties over de krijgskunst en de

wapenkunde in het Loonse en in het prinsbisdom Luik. Deze meer lijvige studie is een welgeslaagde synthese, opgesteld met de zorg die de school van Fernand Vercauteren kenmerkt. In vele opzichten vervolgt de auteur ook de stevige methodologie van J. F. Verbruggen. Het volstaat de vijftientig bladzijden bronnenopgave en bibliografie te doorlopen om zijn exhaustieve heuristiek vast te stellen. De manier waarop hij die lijvige documentatie kritisch behandelt getuigt van een doorgedreven vakkunde, al vervalt hij soms in micrografische, volgens mij wel overbodige details voor een dergelijk overzicht.

De bronnen-schaarsheid verplichtte C. Gaier ertoe zich voor de tiende en elfde eeuw te beperken tot een inleidend hoofdstuk waarin hij toch genoeg bewijzen levert dat die periode op het strategisch vlak gekenmerkt wordt door de belegeringsoorlog. De 'vestingspolitiek' van de prins-bisschoppen en de kasteeloorlogen worden geïllustreerd door een reeks voorbeelden, waarbij een zorgvuldige aandacht wordt besteed aan de tactiek, de bewapening, de uitrusting en de getalsterkte van de ingezette strijdkrachten. De studie van de belegering van Chévreumont in 987 brengt veel bij tot de kennis van de belegeringswerktuigen en de manier waarop zij werden gebruikt.

Uitvoeriger is het tweede deel, namelijk omtrent de rekrutering en de getalsterkte van de Loonse en Luikse legers na de twaalfde eeuw. Hierbij treft het vast te stellen dat rond 1366 de graven van Loon slechts over ongeveer 250 paarden beschikten en de bisschoppen over ongeveer 600. Voor de getalsterkte van het voetvolk moet men zich tevreden stellen met een globale raming op 15.000 voor Luik en Loon tezamen. Voor de eerste maal wordt de lezer ook ingelicht over de geleden verliezen, die verbazend hoog zijn in de geregelde veldslagen. Hierin laat de verslagen tegenstrever soms 40 % van het effectief op het terrein, meer als gevolg van de moordpartij tijdens de achtervolging dan van het handgemeen in de loop van de eigenlijke slag. De wanverhouding met het aantal verliezen bij de overwinnaar is een uitdrukking van de onverbidde wreakneming die de middeleeuwse oorlog kenmerkt.

Zeer rijk aan nieuwe gegevens zijn ook de bladzijden gewijd aan de logistiek, o.a. de bevoorrading in levensmiddelen, aspect van de oorlogsvoering dat door Ferdinand Lot verwaarloosd werd. Wat gaat er inderdaad niet schuil achter de uitdrukking 'leven op het land'? De deelname van de burgerbevolking aan het krijgsgebeuren wordt hierdoor fel belicht, alsmede de economische gevolgen van de militaire operaties. Vervoer van impedimenta en verplaatsing van het geschut zijn eveneens problemen die tot hertoe maar weinig behandeld werden door de historici.

Door het gebruik van vaktermen uit de hedendaagse krijgskunst geeft C. Gaier een buitengewoon heldere beschrijving van de toepassing, in de middeleeuwen, van de principes en regels van de oorlogsvoering zowel op tactisch als op strategisch vlak: opmars naar de vijand, veiligheidsmaatregelen, ontplooiing, mobiliteitsgraad, legering, transmissies en inlichtingsdiensten, verkenning, gevechtssignalen, identificatie van de eenheden (met inbegrip van uniformen en schilden) worden afzonderlijk behandeld met talloze typische voorbeelden. Wel mag men betreuren dat aan de tekst geen schema's of schetsen werden toegevoegd voor het voorstellen van de gevechtsformaties van infanterie en cavalerie. Ook ontbreekt er een algemene kaart met de aangehaalde - en nu weinig bekende - plaatsnamen.

Een factor, die meestal over het hoofd wordt gezien door burgerhistorici, die militaire feiten beschrijven, is de geestesgesteldheid van de strijder. De studie van de psychologische elementen in de oorlog, de motiveringen, kortom het affektieve facet, dat vervat ligt in het woord *moreel* geeft de auteur de gelegenheid tot zeer originele bedenkingen, die ons inleiden tot het waarachtige leven en lijden van de middeleeuwse soldaat.

RECENSIES

In een reeks aanhangsels worden in detail een aantal veldslagen uiteengezet: Visé (1106), belegering van Hoei (1119-1120), Wilderen (1129), belegering van Bouillon (1141), Andenne (1151), Brabantse veldtochten tegen Luik (1212-1213), Loncin (1298), Borgworm (1313), Hanzinelle (1314), Donmartin (1325), Erbonne, Borgworm en Hoesselt (1328), Vottem (1346), Tourinne (1347), Othée (1408), Montenaken (1465), Brustem (1467), Chênée (1482), Hollogne-sur-Geer (1483), Zonhoven (1490).

We wachten met veel belangstelling op verdere navorsingen van C. Gaier met de hoop dat hij zich zal kunnen onttrekken aan het particularisme van de Luikse bronnen om over te gaan tot een ruimere vergelijkende studie.

J. L. CHARLES

L. GENICOT, M. s. BOUCHAT-DUPONT en B. DELVAUX, *La crise agricole du bas moyen dge dans le namurois* (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e reeks, XLIV; Leuven: Publications universitaires de Louvain, 1970. Een deel van IX - 235 blz. Prijs: 450 BF).

Het was een gelukkige gedachte van Prof. Génicot, wiens vertrouwdheid met de Naamse bronnen en met de laat-middeleeuwse landbouwgeschiedenis haast spreekwoordelijk is geworden, aan enkele van zijn leerlingen als onderwerp voor hun licentiaatsverhandeling een duidelijke opdracht op dit terrein te geven. Mej. B. Delvaux zou de beruchte 'prijzen- en lonenschaar' der late middeleeuwen in het Naamse analyseren. Mej. Dupont zou er het bestaan van *Wüstungen* nagaan. Beiden konden daarvoor gebruik maken van de rekeningen van het Groot Hospitaal te Namen en enkele aanverwante instellingen. De Naamse stadsrekeningen leverden bijkomende aanduidingen voor enkele prijzen en vooral voor de lonen.

Het was een nog gelukkiger daad van Prof. Génicot dat hij de werken van zijn beide leerlingen heeft nagezien, verbeterd, herwerkt, gebundeld en uitgegeven. De ontstaansgeschiedenis van dit boek verklaart de ietwat ongewone opbouw. Een eerste deel is in feite de synthese, de besluiten ten bate van de economische geschiedenis van West-Europa, die de Leuvense meester getrokken heeft uit de twee volgende delen, die respectievelijk handelen over de evolutie van het domein en van de inkomsten van het Groot Hospitaal te Namen tussen 1273 en 1468 en over de prijzenevolutie te Namen van 1367 tot 1500.

De zogenaamde *age of contraction* der late middeleeuwen was voor alles een plattelandsverschijnsel. Aan de hand van de Engelse en Duitse literatuur over deze depressie kan men als typische verschijnselen van deze crisis precies aanhalen de *Wüstungen of lost villages*, d.w.z. de vervallen en verlaten akkers en dorpen, en de 'prijzenschaar', waarbij de prijzen van de voedingsmiddelen, speciaal van de granen, dalen terwijl de lonen en de prijzen der industriële goederen eerder stijgen. Het bestaan van beide fenomenen blijft voor de Nederlanden echter een punt van discussie zodat deze onderzoeken over het Naamse in het debat een nieuwe aanbreng moesten betekenen. Ondanks de geleverde inspanningen, bleek het verzamelde prijzenmateriaal onvoldoende om een afdoend antwoord te geven. De reeks der graanprijzen (speciaal spelt en haver) begint slechts te lopen vanaf 1368, datum van de oudst bewaarde rekening van het hospitaal, terwijl voor andere produkten de reeksen nog later inzetten: pas in 1400 voor ijzer en in 1450 voor Franse wijn bijvoorbeeld.

Bovendien zijn de reeksen nog zeer onvolledig zodat bij de bewerking de methode der glijdende medianen niet kon worden gebruikt en de ongewogen rekenkundige gemiddelden soms op verschillende jaarprijzen moesten worden berekend. De representativiteit van de indexcijfers wordt daardoor natuurlijk gevoelig verzwakt. Toch is het zonder meer